

Kompetencje jako kategoria odpowiedzialnej zmiany w pracy nauczyciela

BEATA CIEŚLEŃSKA* ALICJA SKIBICKA-PIECHNA**

Akademia Mazowiecka w Płocku

Artykuł dotyczy kompetencji jako kategorii odpowiedzialnej zmiany. Omówiono w nim zakres teoretyczny analizowanych pojęć. Dokonano charakterystyki kompetencji istotnych w kontekście przemian cywilizacyjnych, w tym kompetencji kluczowych. Podkreślono znaczenie rozwoju kompetencyjnego w pracy pedagogicznej nauczyciela oraz w strukturze szkoły. Wskazano na zmiany modyfikujące potrzeby samodoskonalenia, poszukiwania współcześnie nowych kompetencji pozwalających nauczycielowi przystosować się do wyzwań rzeczywistości społecznej i tworzenia nowej jakości szkoły, zdolnej do odnajdywania społecznej misji.

SŁOWA KLUCZOWE: kompetencje, odpowiedzialność, nauczyciel, zmiana

Competence as a category of responsible change in the work of a teacher

The article is about competence as a category of responsible change. It discusses the theoretical scope of the concepts analysed. The characteristics of competences that are important in the context of civilisational changes, including key competences, are presented. The importance of competence development in the teacher's pedagogical work is empha-

* E-mail: b.cieslenska@mazowiecka.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8290-6487>

** E-mail: a.skibicka-piechna@mazowiecka.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4059>

sised, situating it in the school structure. Changes modifying the need for self-improvement, searching for new and modern competences that allow the teacher to adapt to the challenges of social reality and develop a new quality of school, capable of finding a social mission, are indicated.

KEYWORDS: competence, responsibility, teacher, change

1. Wprowadzenie

Złożoność oraz dynamika przemian cywilizacyjnych rodzi konieczność ich analizy i systematycznego przeglądu w odniesieniu do wielu różnorodnych obszarów funkcjonowania człowieka, w tym także zawodowego. Jakość funkcjonowania w warunkach dynamicznej zmiany jest uzależniona od posiadanych przez nas kompetencji. Im wyższy ich poziom, tym lepsza jakość funkcjonowania w społeczeństwie czy organizacji. Obserwacja szybko postępujących zmian społecznych związanych z niespotykanym dotąd w dziejach ludzkości tempem rozwoju technologii ugruntowała przekonanie o potrzebie kształtowania kompetencji na wszystkich etapach życia, także po zakończeniu edukacji formalnej (Jancarz-Łanczkowska i Potyrała, 2020). Nawet najlepsze wykształcenie już po kilku latach wymaga rekonstrukcji polegającej nie tylko na aktualizacji posiadanego wykształcenia, lecz także na integracji z wykształceniem przypisywanym dotychczas innym, nie zawsze pokrewnym kierunkom, a w przypadku kształcenia na poziomie wyższym – dyscyplinom naukowym (Kwiatkowski, 2018). Taką tendencję obserwujemy wyraźnie w zawodzie nauczyciela. Zmiany w edukacji dokonują się wraz z przemianami w innych dziedzinach życia. Procesy globalizacyjne, informatyzacja i rozwój technologii stawiają przed nauczycielem i współczesną szkołą nowe wyzwania. Ten efekt naczyń połączonych zmusza nauczyciela do przystosowania się do aktualnych warunków, dopasowania własnych możliwości do oczekiwań oraz wyzwań rzeczywistości społecznej.

Powyższa aktywność zawodowa połączona jest również z odpowiedzialnością i pojawia się, gdy osoba aktywna zawodowo ma poczucie sensu podejmowanych działań. Jest ona ściśle powiązana z poziomem etycznego postępowania nauczyciela i stanowi jeden z czynników tworzenia nowej jakości szkoły, zdolnej do zmian oraz odnajdywania społecznej misji (Cieśleńska, 2019).

2. Kompetencje w pracy pedagogicznej

Przyspieszenie rozwoju, którego teraz doświadczamy, oraz liczne zmiany w warunkach ludzkiej egzystencji determinują wiele nowych nauczycielskich obowiązków, zadań oraz ról, których prawidłowa i sprawna realizacja ma na celu ułatwienie funkcjonowania młodego pokolenia w zmianie społecznej. To sprawia, że przed nauczycielem pojawiają się kolejne wyzwania. Nauczyciel staje się podmiotem zmiany społecznej i edukacyjnej, co czyni go odpowiedzialnym za przyszłość swoich uczniów. Wymaga się od niego ciągłej aktualizacji wiedzy, postrzegając go jako przewodnika po złożonej, wielodyskursywnej kulturze (Cieśleńska, 2019).

Literatura naukowa obfituje w rozmaite definicje kompetencji, które są rozpatrywane z punktu widzenia wielu nauk i naznaczone odmiennością zapatrywań poszczególnych badaczy, a w związku z tym reinterpretowane na wiele różnych sposobów (Gaweł-Luty, 2021). Według Jolanty Szempruch kompetencja „dotyczy wewnętrznego potencjału podmiotu określającego jego możliwości podejmowania działań lub zajmowania określonej pozycji (...). W pedagogice oznacza zdolność do osobistej samorealizacji i podstawowy warunek wychowania” (Szempruch, 2013, s. 101). Zatem kompetencja „to coś więcej niż wiedza i umiejętności, łączy w sobie techniczne *know-how*, zachowania, postawy, umiejętności miękkie itp.” (Lamri, 2021, s. 94). Kompetencje obejmują zdolność

do sprostania złożonym wymaganiom przez mobilizowanie zasobów psychospołecznych (w tym umiejętności i postaw) w określonym kontekście (Jancarz-Łanczkowska i Potyrała, 2020). Kompetencja jest cechą człowieka pozwalającą mu na bycie wydajnym (Lamri, 2021). Jednak trudno określić, czy kompetencje nabywa się w procesie kształcenia, czy też są atrybutami i zdolnościami danej osoby. Niewątpliwie koncentrują się na zachowaniach człowieka, mają charakter indywidualny. Są również dynamiczne, mogą być rozwijane, poddawane treningom (Jaworska, 2018). Najogólniej rzecz ujmując, kompetencja/e to poziom wiedzy, doświadczenia i umiejętności. Odnosząc powyższe rozważania do zawodu nauczyciela i biorąc pod uwagę pożądane w tej profesji cechy, zachowania i postawy, można uznać, że na kompetencje nauczycielskie składają się:

1. Wymagania szkoły (dyrektora, ucznia, ale również rodzica) wobec kandydatów starających się o posadę nauczyciela oraz nauczycieli już pracujących w danej szkole w zakresie kluczowych obszarów czynności nauczycielskich, których prawidłowa realizacja będzie przekładała się na efektywność pracy oraz zaufanie społeczne do zawodu nauczyciela.
2. Wiedza, umiejętności, postawy, osobowość, ale również pasja nauczyciela, wyznawane wartości, zainteresowania, styl pracy, talenty, motywacja zawodowa, które są rozwijane i wykorzystywane w taki sposób, aby osiągać cele oświatowe, edukacyjne i szkolne na bazie ilościowych i jakościowych rezultatów teoretycznych i praktycznych (Wieczorek, 2010). W tym zakresie ważne jest, aby w charakterystyce kompetencji nie pominąć kategorii odpowiedzialności, bowiem kompetencje ujmowane są także jako zdolność i gotowość do realizacji zadań na określonym poziomie (zgodnym ze społecznymi standardami) i ponoszenia

konsekwencji takiego zachowania oraz przyjmowania za nie odpowiedzialności (Czerepaniak-Walczak, 1997).

Kompetencje można sytuować w różnych obszarach znaczeniowych (Szempruch 2012) i rozumieć jako:

- podstawową sprawność działania,
- warunek psychospołecznej tożsamości jednostki,
- zdolność refleksyjnego działania,
- warunek dystansującego rozumienia,
- potencjał działania o charakterze emancypacyjnym.

W literaturze przedmiotu wśród atrybutów kompetencji stanowiących o jej istocie najczęściej wymienia się następujące cechy (Szempruch, 2012):

- jest zawsze kategorią podmiotową,
- dotyczy jakiejś dziedziny aktywności człowieka, określając jego predyspozycje do efektywnego działania w tym obszarze,
- jest powtarzana w podobnych sytuacjach,
- ponieważ jest ujawniana wobec drugiego podmiotu, można obserwować jej stan w danym okresie życia jednostki,
- jest nabywana w konkretnych sytuacjach społecznych, w procesie socjalizacji (jest wyuczona) i demonstrowana na poziomie wyznaczonym przez społeczne standardy,
- wymaga dokonywania wyborów i podejmowania decyzji, co wiąże się z umiejętnością wartościowania i ewaluacji, z perspektywą działania i przyjmowaniem odpowiedzialności za decyzje i ich skutki,
- ma charakter dynamiczny, rozwojowy, podlegający reorganizacji i transferowania na nowe dziedziny aktywności, co stwarza szansę jej kształtowania w toku przygotowania zawodowego oraz usta-

wicznego doskonalenia i aktualizowania już po podjęciu czynności zawodowych,

- stanowi strukturę poznawczą składającą się z wiedzy, umiejętności i postaw, zatem możliwe jest jej operacjonalizowanie, czyli sprowadzanie do postaci obserwowalnych i mierzalnych dyspozycji osoby.

Z perspektywy podziału kompetencji na wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne (utożsamiane często z postawami) można stwierdzić, że:

1. W odniesieniu do wiedzy:

- wiedza ma istotny komponent ogólny, który umożliwia tworzenie i nieustanną rekonstrukcję wiedzy zawodowej,
- od poziomu wiedzy ogólnej zależy w dużej mierze zakres i głębia zrozumienia faktów, praw, teorii oraz istoty doświadczeń zawodowych,
- wiedza, zarówno ogólna, jak i zawodowa, ma charakter obszarowy (dziedzinowy),
- integracja, o której była mowa wyżej, dotyczy konkretnych obszarów wiedzy ogólnej i zawodowej,
- wiedza ogólna, będąca efektem edukacji formalnej, jest względnie stała,
- wiedza zawodowa jest układem dynamicznym, tworzonym na podstawie edukacji formalnej, w procesie edukacji pozaformalnej i nieformalnej.

2. W odniesieniu do umiejętności:

- umiejętność wyraża się poprzez skuteczne wykorzystanie wiedzy w sytuacji zadaniowej,
- umiejętność ogólna jest wynikiem wykorzystania wiedzy ogólnej, a zawodowa – wiedzy ogólnej i zawodowej,
- umiejętność ukształtowana w oderwaniu od wiedzy jest rodzajem

„działania według wzorca”, ogranicza możliwość transformowania umiejętności w zależności od zmian warunków realizacji zadania,

- umiejętność w sposób bardziej oczywisty (obserwowalny) niż wiedza jest stopniowalna (można jej przypisać poziomy – stopnie wtajemniczenia),
- systematycznie wykorzystywana umiejętność przechodzi w nawyk i niesie ze sobą ryzyko bezrefleksyjnego wykonywania ciągu czynności (złożonych i elementarnych),
- umiejętności zawodowe można teoretycznie podzielić na intelektualne (koncepty rozwiązań, plany działania) i motoryczne (wykonawstwo – realizacja planów działania),
- w praktyce występują ścisłe zależności między umiejętnościami intelektualnymi a motorycznymi (umiejętności motoryczne są zależne od poziomu umiejętności intelektualnych).

3. W odniesieniu do kompetencji społecznych:

- kompetencje społeczne są egzemplifikacją postaw, wyznawanego systemu wartości,
- kompetencje społeczne naturalnie integrują sferę ogólną i zawodową (dotyczą ucznia, studenta, a następnie pracownika – bez względu na typ szkoły/uczelni i przedsiębiorstwa),
- kompetencje społeczne dzielą się na wiele kompetencji częściowych, ale wszystkie mają wspólną podstawę, którą tworzą: energia do działania, optymizm, otwartość i zdolność do kooperacji (Kwiatkowski, 2018).

Człowiek funkcjonujący we współczesnym świecie nie może być obojętny na zmiany. Każda jednostka jest uwikłana w zmianę, odczuwa jej ciężar, a jednocześnie może korzystać z szans, jakie zmiana stwarza i oferuje. Nie jest możliwe, aby żyć w warunkach zmiany, jednocześnie nie próbując się do tych zmian ustosunkować, przygotować do lepszego zrozumienia isto-

ty przeobrażeń, zareagować na pojawiające się możliwości czy próbować poradzić sobie z pojawiającymi się trudnościami. Współczesny człowiek powinien nadawać sens i znaczenie własnemu życiu i funkcjonowaniu, aby móc sprawnie działać w przyszłości, umieć się w niej odnaleźć i z powodzeniem przekazywać taką wiedzę następnym pokoleniom. Potrzebne mu są do tego określone kompetencje. Zdaniem Stefana Kwiatkowskiego (2018) złożony problem stanowią identyfikacja i opis kompetencji, które będą niezbędne w przyszłości. To właśnie wymagania nadchodzącej przyszłości skłaniają ludzi do zdobywania nowych kwalifikacji (ogólnych i zawodowych) oraz organizacji nowoczesnego i otwartego dla wszystkich systemu nauczania i kształcenia, obejmującego całe życie człowieka, w ramach powszechności kształcenia i w imię osiągnięcia intelektualnych i profesjonalnych kompetencji (Łomny, 2005).

Rzeczywistość permanentnej zmiany społecznej to przestrzeń dla otwartego na tę zmianę nauczyciela – tolerancyjnego, odpowiedzialnego, pozytywnie nastawionego do poznawania świata, świadomego konieczności rozwoju, niebojącego się nieznanego oraz trudnej do przewidzenia i zaplanowania przyszłości. Zmiany społeczne wywierają istotny wpływ na funkcjonowanie nauczyciela, zarówno w środowisku edukacyjnym, jak i w relacjach społecznych, i prowadzą do tworzenia specyficznych warunków jego funkcjonowania, determinujących wiele nowych wyzwań i zadań. Aby sprostać wszystkim oczekiwaniom, współczesny nauczyciel musi odznaczać się właściwymi kompetencjami, obejmującymi nie tylko kwalifikacje, których wyznacznikiem (przynajmniej z założenia) jest dyplom ukończenia studiów, ale także umiejętności przejawiające się w określonych zachowaniach (Gaweł-Luty, 2021).

Dla zawodu nauczyciela do dziś nie opracowano jasnych opisów kompetencyjnych stanowisk, które występują w systemie edukacji. W licznych aktach prawa oświatowego definiuje się stanowiska i szeroko opisuje związane z nimi zadania, jednak brak kompetencyjnego opisu stanowisk, który umożliwiłby wdrożenie koncepcji zarządzania zasobami ludzkimi przez kompetencje (Jancarz-Łanczkowska i Potyrała, 2020). Ma to swoje konsekwencje w określeniu formuły kształcenia pedagogów, które bardziej polega na „respektowaniu określonych standardów, jakie stanowi kształcenie społeczeństwa nowej ery, aniżeli immanentne przekonanie samych podmiotów edukacyjnych co do potrzeby wprowadzania wielowymiarowości do systemu oświatowego” (Gaweł-Luty, 2021, s. 31).

Ze względu na fakt, iż nauczyciele pracują w różnych typach szkół i placówek oświatowych, mają różne specjalności i wykonują rozmaite zadania zawodowe, trudno jest opisać wszystkie kompetencje niezbędne do tego, by być dobrym i odpowiedzialnym nauczycielem. Klasyfikacje i kompetencje nauczycielskie najczęściej są podporządkowane cechom charakteryzującym określoną specjalność nauczyciela lub zadaniom, które wykonuje (Wiśniewska, 2014).

3. Kompetencje kluczowe

W literaturze pedeutologicznej odnajdujemy wiele klasyfikacji kompetencji nauczycielskich. Jedne z nich w dosyć szczegółowy sposób przedstawiają zakres umiejętności, sprawności czy cech osobowych, których posiadanie (i interakcję między nimi) autorzy uznają za warunek niezbędny i konieczny do tego, aby zadania wynikające z roli nauczyciela wypełniać w należyty sposób. Inne zestawienia kompetencji traktowane są jako wskaźniki przydatnych wiadomości, wartości czy też umiejętności potrzebnych w zawodzie nauczyciela. Często spotkać można także rozważania dotyczące kompetencji zawodowych współczesnego na-

uczyciela, utożsamiające zakres owych kompetencji, ich jakość i liczbę z autorytetem, profesjonalizmem czy potencjałem osoby wykonującej ten zawód. Najczęściej jednak dostępne podziały nauczycielskich kompetencji są zdefiniowane bardzo ogólnie i nie uwzględniają różnych interpretacji tej samej kompetencji ani zbieżnego zakresu znaczeniowego kompetencji pokrewnych (Czaja, 2016). Mnogość klasyfikacji kompetencji nauczycielskiej grupy zawodowej potwierdza złożoność cech zawodu nauczyciela i jego multilateralny charakter (Czaja, 2016).

Na potrzebę stworzenia zestawu kluczowych kompetencji nauczycieli uwzględniających specyfikę zawodu, w tym ciągły rozwój zawodowy, wskazuje Dominika Walczak (2018). Autorka podkreśla, że zestaw kluczowych kompetencji nauczycieli powinien uwzględniać z jednej strony powszechne zjawiska wpływające na pracę szkół i nauczycieli, takie jak: wzrost znaczenia kompetencji w życiu zawodowym i społecznym jednostek, demokratyzację dostępu do wiedzy, rozwój informatyzacji, inflację wyższego wykształcenia, a także proces indywidualizacji, partycypacji obywatelskiej oraz potrzeby dotyczące wyrażania własnej podmiotowości, z drugiej zaś – mnogość czynności zawodowych nauczycieli. Autorka zwraca uwagę, iż taki zestaw kompetencji z jednej strony wyznaczałby kierunki kształcenia i rozwoju zawodowego nauczycieli, z drugiej mógłby odegrać doniosłą rolę w podnoszeniu atrakcyjności i prestiżu tego zawodu, ponieważ stanowiłby istotną wskazówkę dla kandydatów do zawodu, a także pomoc w przełamaniu negatywnego stereotypu pracy nauczycieli, zgodnie z którym jest ona lekka, łatwa i przyjemna. Jako punkt wyjścia do pogłębionej dyskusji na ten temat autorka proponuje przyjęcie listy 17 kluczowych kompetencji (tabela 1).

Tabela 1.

Zestaw kluczowych kompetencji nauczycieli

Wiedza zawodowa	Praktyka nauczycielska	Zaangażowanie zawodowe /tożsamość zawodowa
Kompetencje		
przedmiotowe	dydaktyczne	dotyczące etyki zawodowej
psychologiczno-pedagogiczne	wychowawcze/ opiekuńcze/ profilaktyczne	dotyczące rozwoju
diagnostyczno-badawcze	poznawcze	emocjonalno-społeczne
prawne	komunikacyjno-językowe	kulturowe i wielokulturowe
dotyczące znajomości instytucji wspierających	badawcze	
dotyczące zasad bezpieczeństwa BHP	cyfrowe przywódcze	

Źródło: Walczak, 2018, s. 464.

W rozważaniach różnych autorów dotyczących kompetencji nauczyciela występują odmienne podejścia metodologiczne, w konsekwencji czego mamy do czynienia z odmiennością formalną, znaczeniową i zadaniową (Gaweł-Luty, 2021). I tak Robert Kwaśnica (2004) wyróżnia:

1. Kompetencje praktyczno-moralne, a w nich:

- interpretacyjne, umożliwiające postrzeganie i rozumienie świata przez ciągłe analizowanie rzeczywistości i nadawanie jej nowych sensów,
- moralne, oznaczające zdolność do refleksji związanej przede wszystkim z prawomocnością własnego postępowania i dokonywaniem wyborów etycznych,

- komunikacyjne, wyrażające zdolność do porozumiewania się z innymi i sobą samym na poziomie poznawczo-emocjonalnym, obejmujące empatię i akceptację innych ludzi, otwartość i analityczne podejście do cudzych poglądów, postawę niedyrektywną.

2. Techniczne, na które składają się kompetencje:

- postulacyjne (normatywne), pozwalające na przyjmowanie celów sformułowanych przez innych i tworzenie własnych,
- metodyczne, związane z umiejętnością stosowania efektywnych metod działania przez naśladownictwo lub określanie swoich reguł,
- realizacyjne, które sprowadzają się do odpowiedniego doboru środków i tworzenia warunków działania prowadzących do osiągnięcia celów.

Natomiast w typologii Stanisława Dylaka (1995) punktem wyjścia są podstawowe wymiary kompetencji profesjonalisty: ciągła interpretacja, ustawiczne tworzenie samego siebie i sprawne działanie. Autor wyróżnia:

1. Kompetencje bazowe, niespecyficzne dla zawodu nauczyciela, czyli określony poziom sprawności psychofizycznej oraz odpowiedni poziom rozwoju intelektualnego, moralnego i społecznego umożliwiający przyswojenie i przestrzeganie zasad etycznych, norm społecznych, jak również porozumienie z uczniami i współpracownikami.
2. Kompetencje konieczne (interpretacyjne, autokreacyjne i realizacyjne), nabywane w toku kształcenia zawodowego, bez których nauczyciel nie mógłby wykonywać zadań edukacyjnych.
3. Kompetencje pożądane, które mogą znajdować się w profilu zawodowym nauczyciela, ale nie są niezbędne, np. osobiste zainteresowania, zaangażowanie społeczne, światopogląd, umiejętności i zdolności specjalne.

Dylak i Kwaśnica poszukują zatem uniwersalnego klucza do określania kompetencji nauczycielskich, ale jednocześnie starają się ściślej powiązać je ze specyfiką pracy współczesnych nauczycieli, którzy muszą reagować na dynamiczne zmiany społeczne i ich edukacyjne implikacje (Pankowska, 2016).

Próbie opracowania standardów kompetencji zawodowych współczesnego nauczyciela podjął Komitet Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk (Denek, 1998), wskazując na pięć grup kompetencji:

1. Kompetencje pragmatyczne – skuteczność w planowaniu, organizowaniu, kontroli i ocenie procesów edukacyjnych.
2. Kompetencje współdziałania – skuteczność zachowań prospołecznych i sprawność działań integracyjnych.
3. Kompetencje komunikacyjne – skuteczność zachowań językowych w sytuacjach edukacyjnych.
5. Kompetencje informatyczno-medialne – sprawne korzystanie z nowoczesnych źródeł informacji.

To propozycja uwzględniająca złożoność i wieloaspektowość zadań nauczyciela oraz specyfikę zawodu pedagogicznego. Wyróżniono w niej pewne ogólne standardy działań nauczycieli, a szczegółowe umiejętności intelektualne i praktyczne pogrupowano w kategorii kompetencji.

Zmiany społeczne określają obszary w edukacji, które wymagają nowych kompetencji wykraczających poza kanon podstawowej wiedzy, umiejętności i postaw stanowiących przygotowanie zawodowe nauczyciela. Dorota Pankowska (2016) dokonała przeglądu literatury przedmiotu w poszukiwaniu opisu kompetencji, które nauczyciel powinien posiadać oraz rozwijać w warunkach dynamicznych przeobrażeń, aby sprostać zadaniom i wyzwaniom generowanym przez zmianę społeczną. Wymienia się wiele takich kompetencji w zakresie edukacji informa-

tycznej i medialnej, obywatelskiej, regionalnej, kulturalnej, zdrowotnej, integracyjnej, a także wielokulturowej czy związanej z tzw. pedagogiką gender, wprowadzającą perspektywę płci kulturowej do edukacji. Do omawianej grupy można zaliczyć również kompetencje diagnostyczne i terapeutyczne (w związku ze wzrostem znaczenia humanistycznie zorientowanej edukacji) oraz ewaluacyjne, coraz bardziej istotne z powodu poszerzania się roli nauczyciela, który ma stawać się refleksyjnym praktykiem poddającym profesjonalnemu osądowi swoją pracę. Warto uzupełnić tę listę o kompetencje w zakresie przedsiębiorczości (Jaworska, 2018), które stanowią ważny czynnik dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego państw. Dzisiejszy świat potrzebuje ludzi przedsiębiorczych, którzy powinni mieć szansę kształtowania takich kompetencji już na najniższych etapach kształcenia. Głównym filarem przedsiębiorczości jest kreatywność, która w połączeniu z umiejętnym rozwiązywaniem problemów daje wiele możliwości. Przedsiębiorczość to także odwaga w podejmowaniu inicjatywy, planowanie oraz zarządzanie. Ostaną kategorią odnosi się do świadomości i ekspresji kulturalnej, kompetencje zawierają bowiem rozwiązania na temat oryginalnego przedstawiania inicjatyw w różnych kulturach. Aby było to możliwe, we współczesnej szkole powinni pracować kompetentni, przedsiębiorczy nauczyciele. W obecnej rzeczywistości dużą rolę odgrywać będą również kompetencje przyrodnicze, obejmujące m.in. umiejętność wyjaśniania różnych zjawisk występujących w otaczającym nas świecie na podstawie obserwacji oraz zgromadzonej wiedzy (Kwiatkowski, 2018).

W literaturze mowa jest także o kompetencjach etyczno-deontologicznych osoby odpowiedzialnej za przekazanie wiedzy. Dotyczą one poświęcenia i wytrwałości w dążeniu do celu, różnych aspektów życia, również kulturowego i społecznego. Istotnym zadaniem nauczyciela jest tu wdrażanie należytego porządku w życie swoje oraz grupy. Kompe-

tencje te można określić następująco: osoba pracująca w oświacie jest spokojna i opanowana; bez przeszkód spostrzega niezgodności dotyczące edukacji; modyfikując czynności edukacyjne, przestrzega zasad, jakie obecnie funkcjonują; wszystkie przemiany, które realizuje, mają na celu dobro i potrzeby grupy; nie ogranicza się tylko do realizacji podstawy programowej; posiada zdolności rozumienia oraz rozpoznawania aspiracji uczniów (Drzeżdżon, 2007). Podstawowym wyznacznikiem kompetencji deontologicznych nauczyciela jest odpowiedzialność za postawy, umiejętności czy wiedzę, której istotę kształtowania rozumie nauczyciel przy wykonywaniu zadań związanych z edukacją (Jakimiuk, 2017; Cieśleńska, 2019).

Aby pedagog mógł znaleźć miejsce w systemie dokonujących się przemian, sprostać oczekiwaniom i w należyty sposób spełniać swoją misję, powinien mieć na uwadze cztery główne filary edukacji, które wymienia Jaques Delors (1998, s. 85) w postaci haseł: „Uczyć się, aby wiedzieć! Uczyć się, aby działać! Uczyć się żyć wspólnie! Uczyć się, aby być!”. Szczególną rolę w cywilizacji informacyjnej odgrywają bowiem te formy aktywności człowieka, w których nie tylko wykorzystuje się wiedzę, ale się ją tworzy. Społeczeństwo informacyjne jest bowiem społeczeństwem twórczym. Edukacja obejmuje wszelkie działania, które umożliwiają człowiekowi poznanie dynamiki świata, innych ludzi i samego siebie. Dlatego bezsporny jest fakt, że współczesna szkoła potrzebuje nauczyciela, który rozumie zmiany społeczno-gospodarcze i polityczne, zdaje sobie sprawę z ich dynamiki i nieprzewidywalności, jest wrażliwy na dokonujące się przemiany w osobowości wychowanków, dokonuje ustawicznej refleksji swych poczynań edukacyjnych i wykorzystuje je w doskonaleniu pracy dydaktycznej i wychowawczej. Potrzebny jest nauczyciel, który wciąż wzbogaca swoje umiejętności psychopedagogiczne o nowe wartości, wiedzę o kulturze i ludziach, umiejętności interpersonalne, nauczyciel –

współtwórca nowego ładu społecznego, animator rozwoju i kreator nowych wartości (Korczyński, 2004). Jednym słowem, potrzeba nauczyciela, który swoimi wiadomościami, umiejętnościami i postawami mógłby służyć społeczeństwu, a przede wszystkim swoim uczniom, aby wyzwolić ich potencjał, ciekawość, umiejętność krytycznego myślenia, dokonywania wyborów, sprawnego komunikowania własnych potrzeb oraz poglądów. Nauczyciel, o którym mowa, „rozwijałby postawy prospołeczne, przygotowujące do odpowiedzialności obywatelskiej” (Kowalska, 2019, s. 31) oraz postawę zaangażowania w sprawy współczesnego świata. Aby być należycie przygotowanym do wypełniania tych doniosłych zadań, nauczyciel powinien ustawicznie podnosić swoje kwalifikacje oraz zdobywać nowe kompetencje na drodze równoległej, systematycznej pracy opartej na kształceniu i samokształceniu na wszystkich etapach pracy zawodowej. Na taką konieczność zwraca uwagę Komisja Europejska, nakładając na nauczycieli odpowiedzialność „za ciągłe pogłębianie swojej wiedzy zawodowej poprzez refleksję, badania naukowe i systematyczne angażowanie się w ustawiczny rozwój zawodowy przez okres swojej kariery zawodowej” (Sarad-Dec, 2012, s. 70).

4. Podsumowanie

Lista kompetencji nauczycielskich jest otwarta, można ją uzupełniać i modyfikować. Ze względu na dynamiczny rozwój społeczno-technologiczny oraz w związku ze zmianami tendencji na współczesnym rynku pracy (Sobieraj, 2012) wciąż ulega zmianom, co może skutkować szybką dezaktualizacją i starzeniem się posiadanych już kompetencji i umiejętności oraz popytem na zupełnie nowe (Chłoń-Domińczuk, Kamieniecka, Trawińska-Kiondor, Pawłowska i Rynko, 2015). W związku z tym przed nauczycielem pojawiają się nowe wyzwania związane z niezbędną aktualizacją posiadanych kompetencji. Ta-

kie okoliczności nierzadko zmuszają do szybkiego i bezrefleksyjnego ich zdobywania, doskonalenia czy poznawania. Adaptacja do zmiany jest koniecznością, jest wyzwaniem dla nauczycieli, określa ich rolę, stwarza możliwość rozwoju i przekształceń w obrębie tej roli. Jednakże sama adaptacja rozumiana jako konieczne przystosowanie do zmieniającej się rzeczywistości nie wystarcza. Potrzebna jest kreatywność rozumiana jako warunek powstawania nowej świadomości, którą można nazwać świadomością krytyczną. Zmiany nie mogą być przyjmowane bezkrytycznie – potrzebne jest zastanowienie, rozważa, świadomość potencjalnych negatywnych doświadczeń i możliwych zagrożeń. Dopiero wówczas będzie można mówić o rozumieniu zmiany, przekształcającym adaptację do rzeczywistości w adaptację krytyczną i refleksyjną (Nowak-Dziemianowicz, 2005). Istotne, aby przystosowywać się do nowych wymogów zawodowej rzeczywistości w sposób systematyczny, rozsądny, krytyczny oraz odpowiedzialny. Wszelkie podejmowane działania w tym zakresie powinny być podyktowane realizacją przemyślanego planu własnego rozwoju. Ważne, aby nauczyciel na bieżąco śledził tendencje, które pojawiają się w kształceniu i wychowaniu. Nie chodzi tu także o zdobywanie „wszystkiego, co jest możliwe”, co jest wynikiem instytucjonalnego przymusu i administracyjnej presji na efektywność, po to tylko, aby legitymować się kolejnymi dokumentami potwierdzającymi ukończenie nowych kursów i szkoleń, które nierzadko pozostają w sprzeczności z osobistymi aspiracjami, a także własnymi potrzebami intelektualnymi i motywacyjnymi.

Zawód nauczyciela należy do wyjątkowych ze względu na niepowtarzalność sytuacji edukacyjnych i komunikacyjny charakter pracy. Z tego powodu nie jest możliwe pełne przygotowanie zawodowe nauczyciela (Kwaśnica, 1995), które polega na ukształtowaniu zestawu wystarczających kompetencji. Jest jednak możliwe odpowiedzialne planowanie wła-

snego rozwoju podyktowane poszukiwaniem kompetencji będących zbiorem wartości determinujących aktywność, racjonalność, wolność, godność jako powinność pedagogiczną nauczyciela (Cieśleńska, 2019).

Bibliografia

- Chłoń-Domińczak, A., Kamieniecka, M., Trawińska-Kiondor, K., Pawłowska, M. i Rynko, M. (2015). *Popyt na kompetencje i kwalifikacje oraz ich podaż – wnioski z badań*. Warszawa: Instytut Badań Pedagogicznych.
- Cieśleńska, B. (2019). *Odpowiedzialność zawodowa nauczyciela. Studium teoretyczno-empiryczne*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor.
- Czaja, K. (2016). Nauczycielski model kompetencji – odpowiedź na współczesne wyzwania. *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, 2(109), 61–72.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1997). *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*. Toruń: Edytor.
- Delors, J. (przewodnictwo). (1998). *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*. Tłum. W. Rabczuk. Warszawa: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Wydawnictwa UNESCO.
- Denek, K. (1998). *O nowy kształt edukacji*. Toruń: Akapit.
- Drzeżdżon, W. (2007). Etyczno-deontologiczne kompetencje nauczyciela-wychowawcy. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 4, 206–208.
- Dylak, S. (1995). *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Gawel-Luty, E. (2021). Nauczyciel wobec współczesnej rzeczywistości społecznej. W: A. Karpińska, M. Zińczuk i K. Kowalczyk (red.), *Nauczyciel we współczesnej rzeczywistości edukacyjnej* (s. 23–53). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jakimiuk, B. (2017). Etyczno-deontologiczne aspekty pracy nauczyciela. W: R. Gerlach (red.), *Edukacja dla przyszłości w świetle wyzwań XXI wieku* (s. 378–386). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

- Jancarz-Lanczkowska, B. i Potyrała, K. (2020). *Ścieżki kariery zawodowej i kompetencje nauczycieli*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Jaworska, J. (2018). Inicjatywność i przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa (nauczyciela) XXI wieku. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 573(8), 3–10. DOI: <https://orcid.org/10.5604/01.3001.0012.7467>.
- Korczyński, S. (red.). (2004). *Nauczyciel w procesie przemian*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Kowalska, D. (2019). *Belfrzy*. Warszawa: Wielka Litera.
- Kwaśnica, R. (1995). Wprowadzenie do myślenia o wspomaganiu nauczyciela w rozwoju. *Studia Pedagogiczne*, 61, 17–24.
- Kwaśnica, R. (2004). Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu. W: Z. Kwieciński i B. Śliwerski (red.), *Pedagogika* (s. 306–309). Tom 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwiatkowski, S. (red.). (2018). *Kompetencje przyszłości*. Warszawa: Wydawnictwo FRSE.
- Lamri, J. (2021). *Kompetencje XXI wieku*. Tłum. A. Zręda. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Łomny, Z. (2005). Kompetencje nauczycieli przyszłości w świetle raportu dla UNESCO, opracowanego przez międzynarodową komisję do spraw edukacji XXI wieku. W: R. Gmoch i A. Krasnodębska (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli i jakość kształcenia w dobie przemian edukacyjnych* (s. 51–60). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Nowak-Dziemianowicz, M. (2005). Wiedza i kompetencje nauczyciela w świetle teorii pedagogicznych. W: R. Gmoch i A. Krasnodębska (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli i jakość kształcenia w dobie przemian edukacyjnych* (s. 61–66). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Pankowska, D. (2016). Kompetencje nauczycielskie – próba syntezy (projekt autorski). *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 35(3), 187–209. DOI: <https://orcid.org/10.17951/lrp.2016.35.3.187>.
- Sarad-Deć, K. (2012). *Polski system kształcenia nauczycieli przyrody wobec europejskich standardów edukacyjnych*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

- Sobieraj, I. (2012). Kompetencje międzykulturowe jako kapitał na rynku pracy. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 20, 161–173.
- Szempruch, J. (2012). *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szempruch, K. (2013). *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Walczak, D. (2018). Prestiż zawodu, a kompetencje nauczycieli. W: S.M. Kwiatkowski (red.), *Kompetencje przyszłości* (s. 448–467). Warszawa: Wydawnictwo FRSE.
- Wieczorek, J. (2010). *Zatrudnienie i rozwój pracowników z zastosowaniem metody Assessment Development Center*. Gdańsk: Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr.
- Wiśniewska, E. (2014). *Teoria i praktyka kształcenia nauczycieli w Polsce w wymiarze europejskim*. Płock: Mediakolor.